

Прищак Микола Дем'янович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету, м. Вінниця, вул. Хмельницьке шосе, 95, e-mail: m_pryschak@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7237-5464>

КОМУНІКАТИВНО-ДУХОВНИЙ ПІДХІД ДО СУБ'ЄКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. В статті досліджено питання сутності та структури суб'єктності як методологічної основи комунікативно-духовного підходу до суб'єктності особистості.

Аналіз питання суб'єктності підтверджує те, що сучасні підходи до суб'єктності особистості в більшості випадків базуються на наративі «діяльність», який наряду з наративом «свідомість-Я» призвів до дегуманізації буття людини, зокрема суб'єктного буття. Результатом концептів «філософії свідомості-Я» та «філософії діяльності» стали авторитарні, монологічні, раціоналістичні, технократичні тенденції, що призвели до кризових явищ (світоглядних, моральних, екологічних), які набули драматичної гостроти в ХХ ст.

Спроби сучасної науки про людину гуманізувати теорії про буття особистості, зокрема теорії суб'єктності особистості, вставляючи в «тіло діяльності» (як і в «тіло свідомості-Я») такі принципи як діалог, творчість, духовність, смисл, вчинок та ін., виявляються ілюзією та самообманом.

Запропонований нами комунікативний (суб'єктно-комунікативний) підхід до розвитку особистості логічним знімає в собі питання означення та розвитку суб'єктності особистості, комунікативна формула «Я – Інший» є також формулою суб'єктності. Але, враховуючи невизначеність, з одного боку, явища та поняття комунікативності, як онтологічної та екзистенційної основи духовно-сислової сутності особистості та її суб'єктності, а з іншого, невизначеність сутності, функцій та змісту самого духовного-сислового виміру буття особистості, буде логічним означити «комунікативний підхід» до суб'єктності особистості як «комунікативно-духовний» підхід.

В статті ми доводимо, що методологічною основою дослідження комунікативно-духовного підходу до суб'єктності є визначена нами структура суб'єктності особистості. Системоутворювальними компонентами суб'єктності як цілісної сутності є комунікативність, духовність та внутрішня свобода.

Результати дослідження нами комунікативної та суб'єктної проблематики буття людини, засвідчують, що суб'єктність та комунікативність є двома взаємовизначальними, взаємозалежними, взаємодоповнювальними інтегральними властивостями буття людини, зокрема буття суб'єктності особистості.

Як для явища та поняття комунікативності, так і для явища і поняття суб'єктності, характерною є духовно-сислова спрямованість та визначеність. Духовно-сисловий вимір суб'єктності особистості є телеологічною основою

конституювання як комунікативності так і суб'єктності особистості.

Ключовим питанням означення суб'єктності є питання про те, що є таке сутнісне у «Я» як суб'єкті, що визначає її як самість. Аналіз філософської, психологічної літератури засвідчує, що ключовою характеристикою, умовою та критерієм суб'єктності як самості, є – внутрішня свобода.

Важливим фактором суб'єктності особистості вчені визначають, наряду з внутрішньою свободою, відповідальність. Ми розглядаємо внутрішню свободу як результат рефлексії «свобода – відповідальність».

Узагальнюючи, можемо зазначити – комунікативність, духовність та внутрішня свобода є онтологічними, аксіологічними та телеологічними системоутворювальними чинниками означення та розвитку суб'єктності особистості як на онтологічному так і на екзистенційному рівнях буття особистості. Ці три сутності (субстанції) «перебуваючи одна в одній», «визначаючи одна одну» є однією сутністю – суб'єктністю. Можемо визначити структуру суб'єктності особистості: «комунікативність – духовність – внутрішня свобода».

Ключові слова: суб'єктність особистості, комунікативно-духовний підхід, комунікативна свідомість, комунікативне співбуття, комунікативна взаємодія, «комунікативна установка», дух, самість, комунікативність, духовність, внутрішня свобода, творчість, мотиваційність, саморегуляція.

Pryschak Nicolai Demyanovich – Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Philosophy and Humanities, Vinnytsia National Technical University, Vinnitsia, Str. Nemyrivske Shosse, 95, 21000 e-mail: m_pryschak@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7237-5464>

COMMUNICATIVE AND SPIRITUAL APPROACH TO THE SUBJECTIVITY OF PERSONALITY

Abstract. The article examines the issue of the essence and structure of subjectivity as a methodological basis of the communicative-spiritual approach to the subjectivity of an individual.

The analysis of the question of subjectivity confirms that modern approaches to the subjectivity of an individual are in most cases based on the narrative «activity», which, along with the narrative «consciousness-I», has led to the dehumanization of human existence, in particular, subject existence. The result of the concepts of «philosophy of consciousness-I» and «philosophy of activity» were authoritarian, monologic, rationalistic, technocratic tendencies that led to crisis phenomena (worldview, moral, ecological), which became dramatically acute in the 20th century.

Attempts of modern human science to humanize theories about the existence of an individual, in particular theories of individual subjectivity, by inserting such principles as dialogue, creativity, spirituality, meaning, action, etc. into the «body of activity» (as well as into the «body of consciousness-I»), turn out to be illusion and self-deception.

Our proposed communicative (subject-communicative) approach to personality development logically removes the issue of defining and developing the subjectivity of the individual, the communicative formula «I – Other» is also a formula of subjectivity. But, taking into account the uncertainty, on the one hand, of the phenomenon and concept of communicativeness, as the ontological and existential basis of the spiritual-semantic essence of the individual and his subjectivity, and on the other hand, the uncertainty of the essence, functions and content of the very spiritual-semantic dimension of the individual's existence, it will be logical to define the «communicative approach» to the subjectivity of the individual as a «communicative-spiritual» approach.

In the article, we prove that the methodological basis of the research of the communicative-spiritual approach to subjectivity is the structure of individual subjectivity defined by us. The system-forming components of subjectivity as a whole entity are communicativeness, spirituality and inner freedom.

The results of our study of the communicative and subjective issues of human existence testify that subjectivity and communicativeness are two mutually determining, interdependent, mutually complementary integral properties of human existence, in particular, the existence of individual subjectivity.

Both the phenomenon and the concept of communicativeness, and the phenomenon and the concept of subjectivity, are characterized by a spiritual and meaningful orientation and determination. The spiritual-semantic dimension of the subjectivity of the individual is the teleological basis of the constitution of both communicativeness and the subjectivity of the individual.

A key question in defining subjectivity is the question of what is so essential about the self as a subject that defines it as a self. The analysis of philosophical and psychological literature proves that the key characteristic, condition and criterion of subjectivity as a self is internal freedom.

Along with internal freedom, scientists define responsibility as an important factor of individual subjectivity. We consider inner freedom as the result of the reflection «freedom – responsibility».

Summarizing, we can note that communicability, spirituality and inner freedom are ontological, axiological and teleological system-forming factors of the definition and development of the individual's subjectivity both on the ontological and existential levels of the individual's existence. These three entities (substances) «being in each other», «determining each other» are one entity – subjectivity. We can define the structure of a person's subjectivity: «communicativeness – spirituality – inner freedom».

Keywords: individual subjectivity, communicative-spiritual approach, communicative consciousness, communicative coexistence, communicative interaction, «communicative attitude», spirit, self, communicativeness, spirituality, inner freedom, creativity, motivation, self-regulation

Постановка проблеми. Дослідження проблеми суб'єктності підтверджує те, що сучасні підходи до суб'єктності особистості, в більшості випадків, базуються на наративі «діяльність», який міцно тримає у своїх лещатах

пострадянську філософію, психологію та педагогіку (в значній мірі і західну наукову думку). Спроби сучасної науки про людину гуманізувати теорії особистості, зокрема теорії суб'єктності особистості, вставляючи в «тіло діяльності» такі принципи як діалог, творчість, духовність, смисл, вчинок та ін., виявляються ілюзією та самообманом. Все це гальмує становлення нової парадигми буття людини, ключовими концептами якої будуть – комунікативність та суб'єктність [1].

Криза сутнісних засад буття людини, яка визначає історичний процес ХХ ст., не тільки загострила проблему «комунікативності буття» [2], але і вивела на порядок денний питання суб'єктної ролі людини у процесі її взаємодії у світі – питання суб'єктності.

Суб'єктність людини наряду з комунікативністю є онтологічною, смисловою, аксіологічною та телеологічною основою її буття. Адже, тільки людина як носій суб'єктності, суб'єкт взаємодії в системі «Я – Інший», суб'єкт життєтворчості та життєдіяльності, наближає людину до ствердження її в своєму «онтологічному статусі».

Саме тому, комунікативний (суб'єктно-комунікативний) підхід до особистості є ефективною методологічною та інструментальною основою подолання філософії «свідомості-Я», діяльнісного підходу та розробки цілісної теорії особистості. Він також логічно знімає в собі питання означення та розвитку суб'єктності особистості, комунікативна формула «Я – Інший» є також формулою суб'єктності [3].

Але, враховуючи невизначеність, з одного боку, явища та поняття комунікативності, як онтологічної та екзистенційної основи духовно-смислової сутності особистості та її суб'єктності, а з іншого, невизначеність сутності, функцій та змісту самого духовно-смислового (аксіологічного) виміру особистості як фактору означення та розвитку суб'єктності особистості, що є наслідком домінування (зокрема і в наш час) в науковому дискурсі «діяльнісного» підходу до суб'єктності особистості, буде логічним означити «комунікативний підхід» до суб'єктності особистості як «комунікативно-духовний» підхід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній філософській, психологічній та педагогічній думці України приділяється увага духовно-смисловим аспектам суб'єктності особистості (Г. Балл [4], І. Бех [5], Ф. Бондаренко [6], О. Галян [7], А. Гуляс [8], З. Карпенко [9], О. Киричук [9], В. Нікітіна [10], В. Татенко [11; 12] та ін. Значний вплив на процес наукового визначення, усвідомлення ролі духовно-смислових засад суб'єктності особистості має діяльність представників західної науки про людину, зокрема А. Маслоу [13], К. Роджерса [14; 15; 16], В. Франкла [17; 18] та ін.

Незважаючи на те, що сучасні теорії суб'єктності зробили значний крок в подоланні суб'єктно-діяльнісного підходу, концепт «діяльності» («активності») все ще залишається їх ключовим методологічним принципом.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що питанню комунікативності (комунікація, взаємодія, спілкування) в сучасних наукових дослідженнях суб'єктності приділяється увага [10; 11; 12; 19; 20]. Але, при цьому, комунікативність ще не стала, наряду з духовно-смисловим виміром особистості

та «виміром внутрішньої свободи», не тільки онтологічною основою суб'єктності, але навіть її структурним компонентом.

Мета статті – дослідження питання сутності та структури суб'єктності як методологічної основи комунікативно-духовного підходу до суб'єктності особистості.

Виклад основного матеріалу. Ключова роль суб'єктності в процесі комунікативності (взаємодії) особистості в світі, вимагає ґрунтовного дослідження сутності, природи та розвитку суб'єктності особистості. Ефективним в цьому плані є комунікативний підхід до суб'єктності особистості, який може 1) подолати наслідки домінування філософії «свідомості-Я»; 2) подолати методологічну вузькість діяльнісного підходу; 3) розкрити роль «самості» (внутрішньої свободи, суб'єктності) в розвитку особистості; 4) ефективно обґрунтувати та посилити роль духовно-смыслового чинника суб'єктності особистості; 5) створити коректну та дієву структуру (модель) суб'єктності особистості [1; 3].

Методологічною основою дослідження явища та поняття суб'єктності особистості є, на нашу думку, «комунікативність», яка визначається нами як інтегративна якість особистості, що характеризується готовністю (здатністю та прагненням) до взаємодії з внутрішнім і зовнішнім світом, на основі якої особистість усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну самість через знаходження й визначення себе в «Іншому».

Аналіз визначення понять «комунікативність» та «суб'єктність», результати дослідження нами комунікативної та суб'єктної проблематики буття людини, показують нерозривність явищ та понять «суб'єктність» та «комунікативність». Суб'єктність та комунікативність це дві взаємовизначальні, взаємозалежні, взаємодоповнювальні інтегральні властивості буття людини, зокрема буття суб'єктності особистості. З одного боку, усвідомлення, відкриття та актуалізація суб'єктності як онтологічної сутності людини (особистості) є визначальною телеологічною функцією комунікативності, а з іншого саме суб'єктність людини (особистості) актуалізує взаємодію людини у світі як співбуття в системі «Я – Інший».

На думку В. Татенка, суб'єктність, це той внутрішній інтенційно-потенційний стрижень, який дозволяє індивідові користатися унікальною можливістю, наданою йому природою і суспільством, – увійти у взаємодію з ними і відтак ствердитися в онтичному статусі людини [12, с. 237]; однією з основних проблем, що розгортаються в історії психології, є проблема суб'єктності людини, тобто її можливостей... взаємодії із силами зовнішнього світу [12, с. 252].

А як зазначає С. Шеховцова, суб'єктність є: системою відносин з іншими людьми; неподільною цілісністю спілкування, діяльності, самосвідомості й буття; динамічним началом, яке не існує поза самою взаємодією – міжособистісною, соціальною, діяльнісною; категорією інтерпсихічною [20, с. 20].

Як «узагальнену форму взаємодії людини зі світом» визначає специфіку суб'єктності Н. Надюк [19, с. 35]. А на думку В. Нікітіної розкриття, розвиток

осередку суб'єктності здійснюється в процесі «співбуттєвої спільності» з іншими суб'єктами [10, с. 34]; взаємодія є важливим аспектом внутрішнього буття означення та розвитку суб'єктності особистості [10, с. 53].

Комунікативність як стан та процес характеризується трьома сутностями: 1) комунікативна свідомість як свідомість «Я – Інший»; 2) стан співбуття, як співбуття в системі «Я – Інший». На психологічному рівні співбуття актуалізується як стан «переживання співбуття»; 3) комунікативна взаємодія, як взаємодія «Я – Інший», яка характеризується явищами, що визначають діяльнісний, активнісний, творчий, процесуальний компоненти комунікативності.

Підтримуючі ідеї суб'єктно-генетичного підходу до розвитку особистості та її суб'єктності [21], можемо зазначити, що всі ці виміри комунікативності особистості синтетично поєднанні глибинною онтологічною сутністю – «комунікативна установка», яка є генетичною інтенцією буття особистості, як «спрямованість на комунікативний спосіб буття особистості», актуалізується під впливом комунікативної свідомості, «стану співбуття» та взаємодії «Я – Інший».

Комунікативна свідомість актуалізує можливість усвідомити себе суб'єктом життєтворчості та життєдіяльності в системі «Я – Інший». Але з іншого боку, «Я» усвідомлює суб'єктність та цінність «Іншого». Комунікація як форма комунікативності сама по собі не визначає якість суб'єктності. Адже комунікація може також визначатися «свідомістю-Я», монологічною свідомістю. Тільки комунікативність, яка визначається комунікативною свідомістю є, як умовою розвитку суб'єктності особистості та її критерієм.

Комунікативність є також особистісним «станом співбуття» як «переживання співбуття», станом «співбуттєвої спільності» та засвідчує глибинність зв'язку, єдність, цілісність комунікативної системи «Я – Інший».

Взаємодія «Я – Інший» (співдія, комунікативна дія) актуалізує діяльнісний (активнісний), творчий та процесуальний чинник «Я» як суб'єкта внутрішньоособистісної та зовнішньоособистісної комунікативності, але при цьому, «Інший» також актуалізується як суб'єкт комунікативної дії.

Комунікативність поєднує в собі як внутрішні, коли в системі «Я – Інший» Іншим є Я, що актуалізує комунікативну свідомість, співбуття, взаємодію у внутрішньому бутті особистості (Я – Я), так і зовнішні аспекти суб'єктності буття людини (Я – Інший), коли Іншим може бути людина, суспільство, культура, природа, техніка, зміст освіти, комп'ютер тощо – та зовнішній світ загалом.

З одного боку, всі ці комунікативні чинники буття особистості є результатом актуалізації генетичної інтенції «комунікативна установка», а з іншого боку, вони, у своїй взаємодії, актуалізують її.

Але коли ми говоримо про взаємодію людини-суб'єкта у світі, сам термін «взаємодія» не може означити всю повноту якісних параметрів цієї взаємодії. Тому ми використовуємо поняття: «відповідна взаємодія», «взаємодіяти певним чином», «успішно взаємодіяти», «ефективно взаємодіяти». Що ми маємо на увазі? «Ефективна взаємодія» як загальна категорія не може мати чіткого, однозначного визначення. Вона базується на усвідомленні людиною свого місця в системі буття

як системі «Я – Інший» (природа, суспільство, сім'я та ін.), своїх можливостей, дій, наслідків, по відношенню до себе («Я») та «Іншого».

Взаємодія людини у світі це об'єктивний процес, незалежний від наших цінностей та бажань. Але, коли ми ведемо мову про якість взаємодії, ми впершу чергу говоримо про компетентності (соціальні, психологічні, професійні та ін.). Компетентності з одного боку, самі по собі є критеріями «ефективної взаємодії у світі», але з іншого, вони, щоб бути «ефективними», самі потребують відповідних критеріїв. Адже в основі взаємодії на основі компетентностей лежить технологічний аспект (навіть якщо це взаємодія в етичній сфері, сфері культури). Для того щоб взаємодія була ефективною потрібен розвиток не тільки технологічного, але і ціннісного, морального, естетичного та загалом духовно-смыслового буття людини. Ефективна взаємодія базується на основі усвідомлення, відкриття та актуалізації духовно-смыслової сутності наявного та телеологічного буття людини (особистості).

Духовно-смыслова компонента (духовність) це 1) системоутворювальна властивість (атрибут) буття особистості як суб'єкта (суб'єктної особистості), яка, наряду з комунікативністю та внутрішньою свободою, визначає онтологічну, аксіологічну та телеологічну основу буття суб'єктної особистості.

Духовність – це розгортання людського буття як форми буття взагалі. Людське буття, на нашу думку, є формою саморозкриття буття як такого. Через духовність буття дається, відкривається людині як людське буття, через духовність людина переживає «присутність» до буття, а з іншого боку – «іншість» людського буття.

В свій час С. Рубінштейн, акцентував увагу на тому, що розвиток суб'єктності вимагає вирішення численних і складних морально-етичних завдань, основним серед яких є «боротьба за вищий рівень людського існування, за вершину людського буття» [22, с. 364].

На обґрунтуванні суб'єктності як онтологічної сутності, який визначається її духовно-моральним виміром, наголошує в своїх наукових пошуках О. Галян [7]. О. Киричук та З. Карпенко пішли далі, вони практично зводять суб'єктність до духовності особистості. Суб'єктність, на їх бачення, є «духовність як інтегральна здатність людини до самодетермінації і творчої активності, самотрансценденції у світ ідеальних, об'єктивно існуючих цінностей» [9, с. 5].

Значну увагу дослідженню суб'єктності як духовно-смысловій сутності приділяє Ф. Бондаренко. У його баченні, одиницею, яка конститує особистісне буття людини, є смисл. Він (смисл) визначає «унікальний спосіб існування «Я», його одиничну заданість життю, у вищих своїх проявах – глибинну духовну основу особистісного буття як моменту загального життя світу». «Переживання буття свого «Я» як буття, рівновеликого буттю світу, утворює квінтесенцію смислу «Я», а його здатність утілення в життя і є суб'єктністю» [6, с. 56].

Один з лідерів екзистенційної психології В. Франкл розглядав самоактуалізацію як побічний ефект осягнення і реалізації смислу людського

життя, як результат самотрансценденції. Згідно його теорії боротьба за смисл життя є основною рушійною силою розвитку людини. Пошук кожною людиною смислу є головною силою її життя [17, с. 119].

Ми розділяємо ідеї представників гуманістичної психології та генетичної теорії розвитку особистості, що в людині, як комунікативній системі «Я – Інший», з самого початку вже закладено код (інтенції, потенції) духовно-смислового чинника розвитку суб'єктності особистості, закладено як інтенцію духовну, смислову, ціннісно-телеологічну визначеність суб'єктності особистості, визначеність «Я» та «Іншого», чого не має в системі «свідомість-Я» та ідеях діяльнісного підходу.

Тому, як для явища та поняття комунікативності, так і для явища і поняття суб'єктності, характерною є духовно-смислова наповненість, спрямованість та визначеність, що є актуалізацією духовно-смислової компоненти особистості. Духовно-смисловий вимір суб'єктності особистості, на нашу думку, є телеологічною основою конституювання як комунікативності так і розвитку суб'єктності особистості.

Комунікативно-духовний підхід до суб'єктності особистості визначає онтологічну, аксіологічну та телеологічну основу буття суб'єктності особистості як на рівні онтологічного так і на рівні екзистенційного виміру буття людини.

Але, незважаючи на те, що вже в самих поняттях «духовність», а особливо «комунікативність» апріорно закладенні смислові, сутнісні фактори «суб'єктності», вони не можуть в повній мірі визначити, охарактеризувати в явищі та понятті «суб'єктність» те, що робить його самодостатнім та важливим сутнісним явищем та поняттям буття особистості – це «самість», ключовими характеристиками якої є внутрішня свобода, самостійність, самовизначення та інші «само...».

К. Юнг намагаючись сформуванню уявлення про психічне життя як цілісне утворення, запровадив поняття «Самість», що означає «тотальність, цілісність усіх психічних процесів – як свідомих, так і несвідомих». Виокремлюючи різні структурні елементи особистості, він наголошує на їхній динамічності, яка є джерелом метаморфоз «Я» на шляху до встановлення єдиного, неповторного та цілісного індивіда. Саме таку цілісність особистості, що інтегрує в собі свідому та несвідому сферу, К. Юнг назвав Самістю [23, с. 553].

А на думку В. Татенка, визначаючись у своїх атрибутах, індивід разом із тим виявляє і себе самого, свою самість. У функціональному плані самість – це прасуб'єктна інстанція, що фіксує факт самостійного буття сутнього, співвідносить це сутнє зі світом, констатує і конститує ідентичність даного сутнього самому собі в різних ситуаціях життєздійснення. «Я», що себе усвідомлює, виступає продуктом саморозгортання, самовиявлення і прояву самості, становить вищий рівень її розвитку. «Я» у своєму русі до досконалості також передбачає свій вищий онтичний рівень, а саме – рівень суб'єктного буття, у тому числі відносно життя психічного [12, с. 227].

Ті, хто буде знайомитися з нашим дослідженням, здивуються тому, що ми розпочали аналіз питання суб'єктності не з ключової компоненти

(характеристики) суб'єктності особистості – самості та її онтологічної основи внутрішньої свободи.

Справа в тому, як підтверджують всі наукові дослідження, питання суб'єктності особистості, важливість та функціональність ролі таких характеристик (понять) суб'єктності як самість, внутрішня свобода, самостійність, самовизначення, саморегуляція та інші «само...», не піддаються сумніву та, в значній мірі, визначені. Невизначеними, дискусійними, при розробці теорій суб'єктності особистості, є питання ролі, місця, функцій комунікативних та духовно-смислових засад розвитку суб'єктності. Тому, було логічним спочатку акцентувати увагу на питаннях, які перешкоджають розробці коректних та цілісних теорій суб'єктності особистості.

Ключовим питанням означення суб'єктності є питання про те, що є таке сутнісне у «Я» як суб'єкті, що визначає «людину-суб'єкт» як самість.

Аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури засвідчує, що такою ключовою характеристикою, ключовою умовою та критерієм комунікативності, яка визначає суб'єкта як самість, є – внутрішня свобода.

Проблема свободи та її дефініції була актуальною протягом всього історичного поступу людини. Особливої гостроти питання свободи набуває в нас час. Як зазначає К. Роджерс, «сьогодні чиниться колосальний тиск – культурний і політичний – у бік конформізму, слухняності та жорстокості» [16, с. 48]. Саме тому вчений визначає панівну тенденцію в світі: «геть від свободи» [15].

Але, як підкреслює К. Роджерс, ситуація змінюється, «людина довго відчувала себе в житті маріонеткою – керованою силами економіки, силами несвідомого, силами навколишнього середовища. Її уневільнювали особи, інституції, теорії психологічної науки. Але тепер вона впевнено проголошує нову декларацію незалежності» [16, с. 223].

На думку вченого, внутрішня свобода – це свобода глибоко суб'єктивна та екзистенційна, коли людина діє за принципом: «Я можу жити сама, тут і зараз, за своїм власним вибором» [15, с. 44]. Суть внутрішньої свободи полягає в тому, щоб навчитися бути вільним, навчитися сприймати себе вільним, досягнути свою свободу від інших людей від держави, соціуму та інших чинників, усвідомити свою відповідальність за свободу. А це означає знайти в собі сили, щоб змогти сказати: «Я все більше стаю архітектором самого себе. Я вільний у прийнятті рішень та здійсненні вибору. Я здатний – через сприйняття своєї індивідуальності, сприйняти себе таким, яким я є, – більшою мірою реалізувати свою унікальність, свій потенціал» [15, с. 39].

Значним є також внесок у дослідження внутрішньої свободи особистості відомого представника гуманістичної психології А. Маслоу. Вчений розглядає питання свободи (внутрішньої свободи) в контексті поняття «самоактуалізована особистість», яке може бути синонімом поняття «суб'єктна особистість». На його думку, самоактуалізовані люди «не ототожнюють свободу з її зовнішніми атрибутами, їм притаманна внутрішня незалежність від середовища. Для них не мають великого значення схвалення і визнання оточуючих, вони прагнуть скоріше до самоповаги і тому їх можна назвати психологічно автономними

людьми». Самоактуалізовані люди мають більшу свободу волі і вони в меншій мірі детерміновані [13, с. 235 – 236].

Поєднання духовності, комунікативності та внутрішньої свободи особистості характеризує погляди В. Франкла: «...людина як духовна істота... завжди може якимось «ставитися», якимось «поводитися» по відношенню до світу... кожної миті свого життя... займає позицію по відношенню... до зовнішнього і внутрішнього середовища. Те, що може протистояти всьому соціальному, тілесному і навіть психічному в людині, ми називаємо духовним у ньому. Духовне, за визначенням, і є вільне у людині. Духовна особистість – це те у людині, що завжди може заперечити» [18, с. 111]

М. Бердяєв підкреслював, що «свобода людини як суб'єкта полягає в тому, щоб стати особистістю, припинити жити у відповідності із зовнішніми принципами. Щоб вийшовши за свої межі, бути самим собою і нести відповідальність за свій вибір перед самим собою» [24, с. 27].

Важливою, в контексті питання співвідношення явищ та понять «комунікативність» та «внутрішня свобода», є думка В. Татенка про те, що необхідною умовою як розвитку суб'єктності особистості так і ефективної її взаємодії у світі є внутрішня свобода «Іншого», адже «Я» зацікавлене мати у своєму світі, у своєму докіллі тільки вільні створіння, у процесі творення яких та у взаємодії з якими воно тільки й може досягти вершин особистої свободи й особистісного розвитку. «Моя свобода і суб'єктність закінчуються там, де починається свобода і суб'єктність іншої істоти, іншого сутнього, і навпаки»; «Людина як повністю розвинена індивідуальна самість неможлива без інших повністю розвинених самостей» (П. Тілліх) [25, с. 229].

Активно питання свободи особистості досліджує Г. Балл. Вчений, аналізуючи сутність та зміст явища свободи виділяє дві взаємопов'язані сторони: одна, яка звернена до суспільства, відноситься до свободи, яку воно дає або повинно дати індивіду; інша, звернена до особистості, стосується тієї свободи, якою особистість здатна оволодіти та використати її [4, с. 7]. Оволодіння внутрішньою свободою, на думку Г. Балла, суттєво відстає від досягнень зовнішньої свободи. Як зазначав Е. Фромм, «ми зачаровані зростанням свободи від сил, зовнішніх по відношенню до нас, і, як сліпі, не бачимо тих внутрішніх перешкод, примусів і страхів, які готові позбавити будь-якого сенсу всі перемоги, які отримані свободою над традиційними її ворогами» [26, с. 107].

Важливим фактором суб'єктності особистості вчені визначають, наряду зі свободою, відповідальність.

На думку В. Франкла, «бути вільним – це тільки негативний аспект цілісного феномену, позитивний аспект якого – бути відповідальним. Свобода може виродитися в звичайне свавілля, якщо вона не проживається з точки зору відповідальності» [18, с. 88].

На величезному значенні відповідальності для свободи акцентує увагу І. Лепп: «Свобода та відповідальність – ці дві реальності так тісно пов'язані між собою, що цілком правомірно розглядати їх як два аспекти однієї й тієї ж екзистенційної реальності» [27, с. 39].

Ми розглядаємо внутрішню свободу як результат рефлексії «свобода – відповідальність»). Саме внутрішня свобода як результат рефлексії «свобода – відповідальність» та комунікативність (взаємодія) «Я – Інший» є умовою та механізмом вирішення проблеми міри детермінації, впливу, зумовленості суб'єктності особистості зовнішніми, по відношенню до суб'єкта, детермінантами: біологічними, психологічними, соціальними.

Важливим методологічним чинником усвідомлення сутності та взаємовідношення явищ та понять «свобода» та «відповідальність» можуть бути слова відомого філософа В. Франкла, який у своїй праці «Людина в пошуках смислу» [18] зазначає, що «свобода – це ще не все, свобода – це тільки половина правди. Ось чому я пропоную, щоб статую Свободи на східному березі доповнили статуєю Відповідальності на західному». На нашу думку, в основі процесу сучасних трансформацій в сфері комунікативності, духовності та суб'єктності повинна знаходитись система «Свобода – Відповідальність» («Freedom – Responsibility») [28].

В контексті питання свободи та суб'єктності актуальними є головні ідеї та зміст одноіменних праць відомого представника гуманістичної психології К. Роджерса «вчитися бути вільним» [15] та «свобода вчитися» [16], які дають нам відповідь на питання про 1) роль свободи в розвитку особистості, 2) головну проблему сучасної освіти та 3) мету, шлях, механізми, критерії трансформації освіти. Мету «навчитися бути вільним» К. Роджерс визначав «одним з суттєвих завдань освіти» [16, с. 49].

Узагальнюючи, можемо зазначити – комунікативність, духовність та внутрішня свобода є онтологічними, аксіологічними та телеологічними системоутворювальними чинниками означення та розвитку суб'єктності особистості як на онтологічному так і на екзистенційному рівнях буття особистості. Ці три сутності (субстанції) «перебуваючи одна в одній», «визначаючи одна одну» є однією сутністю (субстанцією) – суб'єктністю. Можемо визначити структуру (формулу) суб'єктності особистості: «комунікативність – духовність – внутрішня свобода».

Суб'єктність як системна властивість актуалізує суб'єктний центр особистості, який як цілісна сутність – суб'єкт, є синтезом компонентів системи «дух – комунікативна установка – самість». Тому, «комунікативна установка – дух – самість» – структура (формула) «суб'єкта» як «сутнісного центру суб'єктності».

На екзистенційному рівні суб'єктного виміру особистості інтегральні системотворчі компоненти суб'єктної особистості – духовність, комунікативність та внутрішня свобода актуалізуються як форми суб'єктності.

Але, акцент на онтологічних системоутворювальних чинниках суб'єктності особистості (духовність, комунікативність, внутрішня свобода) не дає нам відповіді на питання актуалізації (реалізації) основних функцій суб'єктності в бутті особистості: «бути господарем свого буття», самовизначатися, робити вибір, регулювати, координувати, саморозвиватися, самоактуалізуватися та ін. – бути тією сутністю особистості, яка «управляє» цими процесами як у внутрішньоособистісному, так і у

зовнішньоособистісному вимірах буття особистості; бути «менеджером» («водієм», «пілотом», «штурманом») свого буття.

Які ж існують «в руках» «суб'єкта-менеджера» управлінські можливості, засоби, механізми, які дозволяють ефективно здійснювати управління самовизначенням, саморозвитком, самоактуалізацією свого буття, як буття суб'єктної особистості, здійснювати процес управління «собою-Я» в системі «Я – Інший» та управління взаємодією у цій системі.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що існують різні підходи до визначення набору, системи необхідних «суб'єктно-інструментальних», «суб'єктно-управлінських» умов, властивостей, засобів, механізмів. Але, узагальнюючи дослідження вчених, можемо побачити, що всі вони зводяться, в основному, до трьох інтегральних властивостей суб'єктності: творчість, мотиваційність та саморегуляція. (Питання екзистенційно-інструментальних засад суб'єктності особистості потребує окремого дослідження).

Виходячи з цього, особистісна (особистісно-психологічна) система (модель) суб'єктності особистості буде мати такий вигляд: «дух – комунікативна установка – самість» (центр суб'єктності, суб'єкт) – «комунікативність – духовність – внутрішня свобода» (онтологічний вимір суб'єктності) – «екзистенційно-буттєві форми актуалізації системи суб'єктності особистості «комунікативність – духовність – внутрішня свобода» (екзистенційно-буттєвий рівень (вимір) суб'єктності) – «творчість – мотивація – саморегуляція» (екзистенційно-інструментальний (екзистенційно-управлінський) рівень (вимір) суб'єктності) (табл.1).

Таблиця 1 – Загальна структура суб'єктності особистості

Суб'єкт (сутнісний центр суб'єктності)		
Дух	Комунікативна установка	Самість
Суб'єктність		
Духовність	Комунікативність	Внутрішня свобода
«Істина-добро-краса»	«Комунікативна свідомість-комунікативне співбуття-комунікативна взаємодія»	«Свобода-відповідальність»
Екзистенційно-буттєві форми духовності	Екзистенційно-буттєві форми комунікативності	Екзистенційно-буттєві форми внутрішньої свободи
Екзистенційно-інструментальні форми духовності	Екзистенційно-інструментальні форми комунікативності	Екзистенційно-інструментальні форми внутрішньої свободи
Мотиваційність	Творчість	Саморегуляція
Суб'єктність		
Суб'єкт (сутнісний центр суб'єктності)		

Висновки. В сучасній психолого-педагогічній науці відбувається активний процес дослідження суб'єктності особистості.

Недоліком наявних досліджень є те, що незважаючи зроблений ними значний крок в подоланні діяльнісного підходу, концепт «діяльності» («активності») все ще залишається ключовим методологічним принципом цих теорій.

Ефективною методологічною та інструментальною основою подолання діяльнісного підходу (як і когнітивного підходу) може стати комунікативно-духовний підхід до суб'єктності особистості.

В статті доведено, що комунікативність, духовність та внутрішня свобода є онтологічними, аксіологічними та телеологічними чинниками означення та розвитку суб'єктності особистості як на онтологічному так і на екзистенційному рівнях буття особистості та визначено структуру (модель) суб'єктності особистості: «комунікативність – духовність – внутрішня свобода».

Комунікативність як стан та процес характеризується трьома сутностями: комунікативна свідомість, стан співбуття та комунікативна взаємодія, які є компоненти комунікативної системи «Я – Інший».

Духовність (духовно-смысловий вимір) суб'єктності особистості є телеологічною основою конституювання як комунікативності так і розвитку суб'єктності особистості.

Комунікативність як система «Я – Інший», окрім питання суб'єктності, актуалізує також і питання свободи особистості (як внутрішньої так і зовнішньої), система (формула) «Я – Інший» є також системою (формулою) свободи.

Ключовим питанням означення суб'єктності є питання про те, що є таке сутнісне у «Я» як суб'єкті, що визначає «людину-суб'єкт» як самість. Такою ключовою характеристикою, ключовою умовою та критерієм комунікативності, яка визначає суб'єкта як самість, є – внутрішня свобода, яка визначається як результат рефлексії «свобода – відповідальність».

Духовно-комунікативний підхід може стати ефективним методологічним принципом розробки цілісної теорії суб'єктності особистості.

Література:

1. Прищак М. Д. На шляху становлення суб'єктно-комунікативного підходу до особистості. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 70. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2022. С. 98 – 103.

2. Прищак М. Д. Становлення комунікативної парадигми буття людини. *World science: problems, prospects and innovations*. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2021. Pp. 661-670. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-world-science-problems-prospects-and-innovations-21-23-aprelya-2021-goda-toronto-kanada-arhiv/>

3. Прищак М. Д. Суб'єктно-комунікативний підхід до особистості. *Priority directions of science and technology development*. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua». Kyiv, Ukraine. 2021. Pp. 665-671. URL: <https://sci->

conf.com.ua/viii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiyapriority-directions-of-science-and-technology-development-18-20-aprelya-2021-godakiev-ukraina-arhiv/.

4. Балл Г. А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие. *Психологический журнал*. 1997. Т. 18. № 5. С. 7 – 19.

5. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ: Академвидав, 2012. 256 с.

6. Бондаренко О. Ф. Суб'єктність як етичний вимір: у пошуках вітчизняної традиції в психотерапії. Людина. *Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії: збірка статей*. Київ: Либідь, 2006. С. 52–69

7. Галян О. І. Особистість школяра у вимірах суб'єктності: історико-педагогічний дискурс. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. 360 с.

8. Гуляс І. А. Особистість як інтегральний суб'єкт аксіопсихіки. *Наука і освіта*. 2010. № 2. С. 4 – 8.

9. Карпенко З. С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-постмодерністський проект. Людина. *Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії: збірка статей*. Київ: Либідь, 2006. С. 157 – 175.

10. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодшої людини в період повноліття: монографія. Київ: КНТ, 2008. 192 с.

11. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії: збірка статей*. Київ: Либідь, 2006. С. 316– 357.

12. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 1996. 404 с.

13. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб: Евразия, 2001. 478 с.

14. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва: Прогресс, 1994. 480 с.

15. Роджерс К. Вчитися бути вільним. *Гуманістична психологія: Антологія: навч. посібник: У 3-х т.* Київ: Пульсари, 2001. Том 1: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. С. 37 – 59.

16. Роджерс К. К науке о личности. *История зарубежной психологии*. Москва: Изд. Моск. ун-та, 1986. С. 199 – 230.

17. Франкл В. Поиск смысла жизни и логотерапия. *Психология жизни. Тексты*. Москва: Изд-во МГУ, 1982. С. 118 – 126.

18. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва: Прогресс, 1990. 366 с.

19. Надюк Н. Специфіка та атрибутивні основи суб'єктності особистості *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Педагогіка. Психологія. Соціальна робота. 2012. № 4. С. 35 – 38.

20. Шехавцова С. О. Суб'єктність у педагогічному аспекті: теорія і практика. Полтава: ПУЕТ, 2016. 414 с.

21. Прищак М. Д. Саморозвиток суб'єктності особистості: від суб'єктно-генетичного до комунікативно-генетичного підходу. *Наукові перспективи: журнал*. 2022. № 7(25). С. 497 – 508.

22. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 512 с.

23. Jung C. G. The archetypes and the Collective Unconscious: The collected Works of C.G. Yung. Princeton: Princeton University Press, 1979. 336 p.

24. Бердяев Н. А. О назначении человека. Москва: Республика, 1993. 393 с.
25. Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми : навчальний посібник. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. 288 с.
26. Фромм Э. Бегство от свободы. Москва: Академический проект, 2007. 272 с.
27. Лепш І. Християнська філософія екзистенції. Київ: Пульсари, 2004. 143 с.
28. Прищак М. Д., «Учитися бути вільним: суб'єктність як мета освіти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. Випуск 60. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2019. С. 38 – 44.

References:

1. Prishhak, M. D. (2022). Na shljahu stanovlennja sub'ektno-komunikativnogo pidhodu do osobistosti [On the way to the formation of a subject-communicative approach to personality]. *Naukovi zapiski Vinnic'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Mihajla Kocjubins'kogo*. Serija: Pedagogika i psihologija - Scientific notes of Vinnitsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: Pedagogy and psychology, 70, 98 – 103 [in Ukrainian].
2. Prishhak, M. D. (2021). Stanovlennja komunikativnoï paradigmi buttja ljudini. World science: problems, prospects and innovations [Formation of the communicative paradigm of human existence]. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2021. Pp. 661-670. sci-conf.com.ua Retrieved from <https://sci-conf.com.ua/viii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-world-scienceproblems-prospects-and-innovations-21-23-aprelya-2021-goda-toronto-kanada-arhiv/> [in English].
3. Prishhak, M. D. (2021). Sub'ektno-komunikativnij pidhid do osobistosti. Priority directions of science and technology development [Subject-communicative approach to personality. Priority directions of science and technology development.]. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua». Kyiv, Ukraine. 2021. Pp. 665-671. sci-conf.com.ua Retrieved from <https://sci-conf.com.ua/viii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiyapriority-directions-of-science-and-technology-development-18-20-aprelya-2021-godakiev-ukraina-arhiv/>. [in English].
4. Ball, G. A. (1997). Psihologicheskoe sodержanie lichnostnoj svobody: sushhnost' i sostavljajushhie [Psychological content of personal freedom: essence and components]. *Psihologicheskij zhurnal - Psychological journal*, 18, 5, 7 – 19 [in Ukrainian].
5. Beh, I. D. (2012). Osobistist' u prostori duhovnogo rozvitku [Personality in the space of spiritual development]. Київ: Akademvidav [in Ukrainian].
6. Bondarenko, O. F. (2006). Sub'ektnist' jak etichnij vimir: u poshukah vitchiznjanoi tradicii v psihoterapii [Subjectivity as an ethical dimension: in search of a national tradition in psychotherapy]. *Ljudina. Sub'ekt. Vchinok: Filosofov'ko-psihologichni studii - Man. Subject. Action: Philosophical and psychological studies*, 52–69 [in Ukrainian].
7. Galjan, O. I. (2017). Osobistist' shkoljara u vimirah sub'ektnosti: istoriko-pedagogichnij diskurs [The personality of a schoolboy in dimensions of subjectivity: historical and pedagogical discourse]. *Drogobich: Redakcijnno-vidavnicnij viddil Drogobic'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Ivana Franka* [in Ukrainian].
8. Guljas, I. A. (2010). Osobistist' jak integral'nij sub'ekt aksiopsihiki [Personality as an integral subject of axiopsychics]. *Nauka i osvita - Science and education*, 2, 4 – 8 [in Ukrainian].
9. Karpenko, Z. S. (2006). Kartografija integral'noi sub'ektnosti: post-postmodernists'kij proekt. *Ljudina. Sub'ekt. Vchinok: Filosofov'ko-psihologichni studii - Man. Subject. Action: Philosophical and psychological studies*, 157 – 175 [in Ukrainian].
10. Nikitina, I. V. (2008). Sub'ektni samoviznachennja molodoï ljudini v period povnolittja [Subjective self-determination of a young person in adulthood]. Київ: KNT [in Ukrainian].
11. Tatenko, V. O. (2006). Sub'ektno-vchinkova paradigma v suchasnij psihologii [Subjectaction paradigm in modern psychology]. *Ljudina. Sub'ekt. Vchinok: Filosofov'ko-*

psihologichni studii - Man. Subject. Action: Philosophical and psychological studies, Z16– 357 [in Ukrainian].

12. Tatenko, V. A. (1996). Psihologija v sub#ektnom izmerenii [Psychology in the subjective dimension]. Kiiv: Vidavnichij centr «Prosvita» [in Ukrainian].

13. Maslou, A. (2001). Motivacija i lichnost' [Motivation and personality]. SPb: Evrazija [in Russian].

14. Rodzhers, K. R. (1994). Vzgljad na psihoterapiju. Stanovlenie cheloveka [View of psychotherapy. The formation of a person]. Moskva: Progress [in Russian].

15. Rodzhers, K. (2001). Vchitisja buti vil'nim. Gumanistichna psihologija: Antologija [Learning to be free. Humanistic psychology: Anthology]. (vol. 1-3). Kiiv: Pul'sari [in Ukrainian].

16. Rodzhers, K. (1986). K nauke o lichnosti. Istorija zarubezhnoj psihologii [The science of personality. History of foreign psychology]. Moskva: Izd. Mosk. un-ta [in Russian].

17. Frankl, V. (1982). Poisk smysla zhizni i logoterapija. Psihologija zhizni [The search for the meaning of life and logotherapy. Psychology of life]. Moskva: Izd-vo MGU [in Russian].

18. Frankl, V. (1990). Chelovek v poiskah smysla [Man in search of meaning]. Moskva: Progress [in Russian].

19. Nadjuk, N. (2012). Specifika ta atributivni osnovi sub'ektnosti osobistosti [Specificity and attributive bases of the subjectivity of the individual]. Visnik Kiivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Serija: Pedagogika. Psihologija. Social'na robota - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Series: Pedagogy. Psychology. Social work, 4, 35 – 38 [in Ukrainian].

20. Shehavcova, S. O. (2016). Sub'ektnist' u pedagogichnomu aspekti: teorija i praktika [Subjectivity in the pedagogical aspect: theory and practice]. Poltava: PUET [in Ukrainian].

21. Prishhak, M. D. (2022). Samorozvitok sub'ektnosti osobistosti: vid sub'ektno-genetichnogo do komunikativno-genetichnogo pidhodu [Self-development of personality subjectivity: from the subject-genetic to the communicative-genetic approach]. Naukovi perspektivi - Scientific perspectives, 7(25), 497 – 508 [in Ukrainian].

22. Rubinshtejn, S. L. (2003). Bytie i soznanie. Chelovek i mir [Being and Consciousness. Man and peace]. Sankt-Peterburg : Piter [in Russian].

23. Jung, C. G. (1979). The archetypes and the Collective Unconscious: The collected Works of C.G. Yung. Princeton: Princeton University Press [in English].

24. Berdjaev, N. A. (1993). O naznachenii cheloveka [On the appointment of a person]. Moskva: Respublika [in Russian].

25. Tatenko, V. O. (2009). Suchasna psihologija: teoretichno-metodologichni problemi [Modern psychology: theoretical and methodological problems]. Kiiv : Vid-vo Nac. aviac. un-tu «NAU-druk» [in Ukrainian].

26. Fromm, Je. (2007). Begstvo ot svobody [Escape from freedom]. Moskva: Akademicheskij proekt [in Russian].

27. Lepp, I. (2004). Hristijans'ka filosofija ekzistencii [Christian philosophy of existence]. Kiiv: Pul'sari [in Ukrainian].

28. Prishhak, M. D. (2019). Uchitisja buti vil'nim: sub'ektnist' jak meta osviti [Learning to be free: subjectivity as the goal of education]. Naukovi zapiski Vinnic'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Mihajla Kocjubins'kogo. Serija: Pedagogika i psihologija - Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: Pedagogy and psychology, 60, 38 – 44 [in Ukrainian]